

О. І. Домбровський, Я. О. Домбровський

**ДО ПИТАННЯ ПРО РОЛЬ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В СТАНОВЛЕННІ
ПРАВОВОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ
(до 140-річчя С. П. Шелухіна)**

На початку ХХ ст. в Російській імперії відбулися значні зміни, які призвели до утворення на її теренах низки національних держав. Розбудовувалася і українська державність. Серед багатьох діячів, які закладали її фундамент, почесне місце належить постаті Сергія Павловича Шелухіна — видатному юристу, громадському діячеві та вченому. Талант правника, державника, письменника та публіциста виявився у нього уже в 1917-1920 роках, зокрема, на переговорах з представниками уряду Радянської Росії, де він як голова делегації Центральної ради силою законів відстоював інтереси України. “По революції 1917 р., — говорив він, — коли в Росії не стало царської влади, Росія правно і механічно розпалась на окремі народи, які сполучала в цілісність царська корона. Узурпований царем від українського народу суверенітет вернувся до українського народу 28 лютого 1917 р., як не стало царя з його владою Україна стала ні під ким і, по юридичному праву *restitio in integrum*, вернулася в своє переддоговірне становище 1654 р., тобто стала самостійною Українською республіканською Державою, і українці перестали бути руськими і стали тільки українцями, громадянами української республіки” [1]. Таку позицію С. Шелухін постійно відстоював на неодноразових зустрічах з російськими представниками, та обґрунтовував у багатьох своїх публікаціях [2].

Неординарна постать С. Шелухіна, його наукові та публіцистичні праці замовчувалися радянською історіографією. Про нього навіть згадки не було (не тільки у монографіях чи підручниках), а навіть в енциклопедіях та довідниках, виданих у радянський час. Перші відомості про наукову та громадську діяльність С. Шелухіна з’явилися лише в роки незалежної України. Це праці О. Л. Копиленко, М. Л. Копиленко, С. Черненко, А. І. Мисечко, Е. Демчук [3].

Сім’я Шелухіних має глибоке українське коріння. Одна з гілок родоводу Сергія Павловича бере свій початок з XVII ст. від полковника Панькевича, котрий був соратником Богдана Хмельницько-

го [4]. Документально родовід Шелухіних зустрічаємо на початку XIX століття. В 1810 році Василь Шолуха зі старшинського роду просив місцеву владу видати його 21-річному сину Якову свідоцтво про дворянське походження [5].

Через 102 роки в 1912 році в Одесі на вулиці Пушкінській, 21 С. Шелухін в одного з нотаріусів підтверджував своє і брата Андрія дворянське походження [6].

У 1823 році у Якова Васильовича Шолухи та його дружини Тетяни з роду Панькевичів народився син, якого назвали Павлом [7]. Павло Якович зробив військову кар'єру в російській армії, правда, зі зміненим вже прізвищем на російський лад — Шелухін. Саме у Павла Яковича і його дружини Євдокії Григорівни народився 6 жовтня 1864 року в родовому маєтку с. Деньга Золотоніського повіту Полтавської губернії син Сергій. За кілька днів він був похрещений у Михайлівській церкві с. Деньга [8]. Першим його вчителем був І. Ф. Бойко — племінник Тараса Григоровича Шевченка. Готувала його до вступу до Лубенської гімназії тітка — освічена українка [9]. Лубенську гімназію на той час очолював відомий український діяч та письменник М. Т. Симонов (Номис), який викладав там грецьку мову. Уже в гімназії Шелухін виявив неабиякі здібності. У восьмому класі склав підручник з тригонометрії, схвалений відомим математиком А. Вінклером, про що було зроблено відповідний запис в атестаті зрілості, який він отримав у червні 1883 р. Тоді ж вступив до університету св. Володимира в Києві, щоб здобути загальну освіту, прослухавши курси на фізико-математичному факультеті з алгебраїчного аналізу диференціального та інтегрального числення та ін. у професорів Ващенко-Захарченко, Авенаріус, Роммер, Шіллер. У 1885 р. перейшов на юридичний факультет, щоб здобути професію правника, яка давала, на його погляд, максимум свободи, яка "... припала до душі незалежністю судової роботи і становища судді" [10].

В університеті стає "свідомим українцем", цікавиться історією свого краю, слухає курси у професорів Антоновича, Павлова. У зв'язку з цим пише студентські роботи "на стыке наук", які "зразу ж звернули на себе увагу".

Після ознайомлення з роботою "Татьяна по Русской Правде", професор Буданов зробив на ній напис "Работа самостоятельная и де-

льная. Прошу автора переговорить”, — і порадив зайнятися історією руського права та готуватися в професуру при університеті. Те ж саме зробив і професор Казанцев, ознайомившись із роботою студента “DOS по римському праву”[11].

У 1888 р. С. Шелухін закінчив навчання, а обставини примусили його шукати заробіток, а не займатися наукою. Він іде на Херсонщину, де в Єлісаветграді й стає кандидатом на судові посади в окружному суді. Спеціалізацією обрав собі цивільне право, де також пройшов усі посади з кримінального права. Усе йому було цікаво, тож два роки вивчає ще й медицину, виступає на засіданні Медичного товариства з доповіддю, яку було надруковано в “Літературно-Науковому Віснику” в 1902 р. [12]. Працюючи в Єлісаветградському окружному суді С. Шелухін був почесним мировим суддею Кам’янець-Подільської мирової округи, головував на засіданнях з’їзду мирових суддів, згодом став прокурором Кишинівського окружного суду.

Проте він досить активно займався дослідницькою, публіцистичною роботою в “Єлісаветградському віснику”, опублікував низку правничих статей, які мали реальні практичні наслідки. Уже на той час в Україні траплялись афери з фальшивими грішми. С. Шелухін пише статтю “Не наказуемое мошенничество”. Згодом її передрукував цілий ряд часописів. Після цих публікацій видано було відповідний закон, і афери припинились. Сергій Павлович написав 20 праць із питань права, публікація яких викликала великий резонанс. У 1892-1902 рр. багато його статей та нарисів друкувалось у часописі “Бассарабець”. Серед них — “Внебрачные дети по Бессарабским Законам”, де доводилась штучність та казуїстичність чинних статей закону для позашлюбних дітей. Сенат повністю погодився з С. Шелухіним, коли він опублікував матеріал, де доводив, що однодвори та міщани, які проживають у сільській місцевості, підлягають волосним судам, а не земським начальникам. Його нарис про незаконність позасудових арештів викликав скасування цієї практики.

У 1902 році С. Шелухін переїжджає до Одеси. 15 років служив він членом Одеського окружного суду, потім — Генеральним суддею, і нарешті — сенатором з цивільного департаменту. І тут він продовжує дослідницьку та наукову роботу. Виступає з доповіддю

на засіданні наукового товариства “Волосна кримінальна і цивільна юстиція”, доводить необхідність повної реорганізації суду. Його було обрано дійсним членом “Первого Юридического общества в Одессе”. Після доповіді “Немецкая колонизация на Украине” юрист стає дійсним членом Київського юридичного товариства при університеті Св. Володимира. Ця доповідь привернула увагу французів та була передрукована французькою пресою. У журналі цього товариства надруковано статтю “Про адміністраційні кари і закон 2 серпня 1917 р.”. У ній, посилаючись на праці професора А. Кістяківського та інших криміналістів, С. Шелухін доводить, що великі штрафи, в’язниця та заслання слугують не державі, а політичному свавілля панівних груп і партій, позбавляючи свободи пригнічених. Це, — на думку автора, легалізований терор.

Працюючи в Одесі, Сергій Шелухін стає співробітником петербурзького журналу “Право” та “Одеського листка”, де надрукував кілька юридичних статей щодо права жінок бути захисниками в кримінальних та повіреними в цивільних процесах, зокрема “Права женщины быть присяжным поверенным по судебным уставам 1864 г.”, “Еврейские метрические записи” тощо [13].

Ставши першокласним спеціалістом, С. Шелухін залишався патріотом своєї батьківщини, закоханим в її народ, історію та мову. Ще в 1891 р., коли він був фактичним редактором “Єлісаветградського Вісника”, вніс на шпальти видання багато українського, друкуючи передовиці, матеріали про земські селянські справи, фейлетони.

В Одесі С. Шелухін активно включається в українське громадське життя. Часто виступає в “Народній аудиторії”, стає членом історико-філологічного товариства при Новоросійському університеті [14]. Його статті та замітки часто друкують одеські газети “Одеськіє новости” та “Одесский листок”. Він друкується в київських та галицьких виданнях під псевдонімом С. Павленка. С. Шелухін також був діяльним членом низки одеських культурно-освітніх товариств: “Одеського товариства історії і старожитностей”, Одеського юридичного та бібліографічного товариств, Одеського відділення Російського технічного товариства, яке в 1911 р. організувало в Одесі міжнародну виставку, де низку медалей і призів завоювали проекти і товари з Галичини, які експонувалися в українському

павільйоні. У 1905 р. він став одним зі співзасновників одеської “Просвіти”, де активно працював, часто читав лекції та реферати — переважно з української тематики. У 1905 р. виступає перед двотисячною аудиторією з лекцією про злучення України з Москвою. Це була перша в історії Росії лекція, прочитана правником українською мовою.

У серпні 1908 р. в Чернігові відбувся XIV Всеросійський археологічний з’їзд. Наукова секція одеської “Просвіти” була також запрошена на це зібрання. С. Шелухіна відрядили на з’їзд, де він виступив з доповіддю “Про стародавності і державно-правове значення назви “Україна”. Вперше на науковому з’їзді доповідь було проголошено українською мовою і вона мала величезний успіх, бо це засвідчило рівень української мови не як “наречія”, а самодостатньої мови в науці на форумі вчених. Був ще один виступ — доповідь “Голосіння на похоронах”. Газета “Одесские новости” писала: “Доклад Шелухина вызвал шумные, долго не смолкавшие аплодисменты” [15].

Після цього його було обрано дійсним членом Одеського археологічного товариства. В усіх своїх виступах, працях, статтях він доводив, що внесок українства у загальнослов’янську історію, культуру величезний.

У 1909 р. в Одеському університеті відбулося свято на честь М. В. Гоголя. С. Шелухін виступив з доповіддю “М. В. Гоголь и украинское общество”, що була видана ще й окремою брошурою, написав статтю “Рідна душа і народність”. С. Шелухін наголошував, що в уславленого російського письменника українська душа, він вболівав “За українську душу, що вона виявлялась у Гоголя в мові, і в сюжетах, і в творчості багато ставились до його навіть з презирством” [16].

Любов’ю до українського народу, болем та тривогою за нього сповнена робота “Німецька колонізація на Півдні Росії” — доповідь, яку прочитав С. Шелухін 08.10.1914 р. на зборах Київського юридичного товариства та 25.10. на засіданні Історико-філологічного товариства при імператорському Новоросійському університеті, дійсним членом яких він був. Розповідаючи про німців-колоністів, їхню національну єдність, натякаючи на українців, він пише: “Национальное единство, цельность и солидарность немцев зависит

еще и от того, что их никто не тревожил, не рвал на части, не разби-вал на части, не вносил ничего им стороннего” [17]. С. Шелухін цитує Шевченка, Старицького, Грушевського, виявляє широку обізнаність щодо поглядів української еліти на слов’янство. Як член п’яти наукових товариств, Сергій Павлович у своїх доповідях на історико-юридичні теми, зокрема, проводив думку про неоднакове ставлення у різних народів до питання про державу та право. І тут він залишався палким патріотом свого народу: “Українська історія виховала в українському народі, — писав С. Шелухін, — в противність московському, правове думання, з яким в усі часи своїх рухів народ українській на своїм прапорі держав гасло “за працю і вільності”... І зважаючи на те, “що люди без правового думання не здатні творити закони”, С. Шелухін домігся 1906 р. відкриття в гімназіях курсу правознавства, який сам і викладав. Професор Шнаков запропонував йому читати цей курс і на вищих жіночих курсах в Одесі, але через брак часу С. Шелухін відмовився [18].

Вірним помічником і соратником С. Шелухіна у громадській роботі стала його дружина Любов Шелухіна. Вона була одним із ініціаторів проведення Різдвяних свят для дітей в Одесі, які зрештою перетворилися на добру традицію. Так у 1907 р. на Різдвяну ялинку в помешканні “Просвіти” (Софіївська, 30) зібралося близько трьохсот дітей, які співали і декламували українською мовою в національ-них костюмах [19]. Любов Шелухіна була й редактором однієї з перших в Одесі українських газет у 1906 р. “Вісті” [20]. У 1908 р. С. Шелухін разом з І. Луценком були серед організаторів “Товариства об’єднаних слов’ян” в Одесі. Після закриття “Просвіти” в Одесі в 1909 р. С. Шелухін став одним із діяльних членів “Українського клубу”, товариства “Українська хата”. Проживав на Херсонській, 36 (тепер вул. Пастера). С. Шелухін ще був і одним із організаторів збору коштів для відкриття українського університету у Львові. Під час Першої світової війни він був редактором журналу “Листок Пчеловода” Одеського товариства сільського господарства. Його дочка Ксенія Сергіївна навчалась до 1917 р. на історико-філологічному факультеті університету як вільна слухачка [21].

Як бачимо, С. Шелухін до революції — відомий правник, педагог, письменник, громадський активіст, добрий сім’янин.

Під час подій 1917 р. С. Шелухін став головою революційного

комітету в Одесі, був активним діячем партії соціалістів-федералістів, став членом Центральної ради від Херсонщини [22].

Як він прийшов в українську революцію? Які його політичні уподобання? Відомо, що активним членом українського руху Сергій Павлович став ще в 1905 р. С. Шелухін у своїх спогадах пише, що, маючи відзнаки та чини за судову службу, “я через мою любов до рідного народу не міг на Україні стати навіть членом судової палати, коли Одеська судова палата двічі обрала мене в свої члени, то міністерство повідомило, що я... можу одержати цю посаду в Московщині, а ніяк на Україні” [23].

Після Лютневої революції С. Шелухіну, який був відомий і своїми друкowanими працями з сільського питання, запропонували посаду в Петрограді, “позаяк я маю праці по селянському праву, не хотів би я перейти в Петроград в сенат по крестьянському департаменту” [24]. Але він відмовився, однак залишив Одесу, одержавши від товаришів по службі “Золотий альбом” з 80 підписами та емблемою “Службі закону Росії і Україні”, переїхав до Києва й поринув у законодавчу роботу в Україні. Незабаром став генеральним суддею в добу Центральної ради, а з перейменуванням генерального суду в Український сенат — став сенатором. Двічі був міністром юстиції та одночасно — Генеральним прокурором України. Найбільш відомим як політичний діяч став С. Шелухін, будучи Головою делегації України 1918 р. на переговорах з РСФРР. Його яскраві промови друкувала київська преса.

У ЦДАВОВУ є чимало особистих документів С. Шелухіна. Документи цікаві. Наприклад, свідчать, що С. Шелухін був представником України на мирній конференції в Парижі 23 квітня 1920 р.

Найплідніший період державотворчої роботи Сергія Павловича — часи Гетьманату. З серпня 1918 р. наказом № 149 генеральний суддя С. Шелухін призначений сенатором [25]. Вагомий внесок С. Шелухіна після революції і в українську культуру, зокрема в утвердження української мови. Взагалі питанням мови та освіти він займався ще до революції. У 1911 р. в педагогічному журналі “Світло” (Київ) опубліковані його роботи “Значення рідної мови для народності і творчості”, які було випущено окремими брошурами. У 1918 р. в часописі “Шлях” вийшла його розвідка “Наша пісня”, згодом також надрукована окремою брошурою.

Сергій Шелухін ще в 1887 р. ступив і на українську літературну ниву. Друкується в “Зорі”, “Батьківщині”, “Ділі”, “Літературно-Науковому Віснику”, “Київській старовині”, “Україні” та інших виданнях під своїм прізвищем та під псевдонімами *Сергій Павленко*, *Денезський*, *С. Полтавець*, *Подорожній*, *Кондратенко*, *Просвітянин*. У збірнику “Українська муза” — добірка його віршів, серед яких головне — громадянська лірика.

Розуміючи значення мови для утвердження державності, Шелухін 5-6 вересня 1918 р. подає прем’єр-міністрові Ф. Лизогубу записку, яка була першим офіційним документом про державний статус української мови пори Гетьманату. Цим документом рішуче і абсолютно справедливо засвідчена потреба в українській мові: “Одкидання державної мови — не тільки одкидання національної ознаки української державності, а й величезна неповага до душі і совісті народу, до самої української народності” [26].

У 1919 р. за Директорії Сергій Павлович Шелухін в уряді В. Чехівського, займав посаду міністра юстиції (міністра судових справ) і одночасно був Генеральним прокурором України.

Як бачимо, за всіх урядів української державності С. Шелухін як досвідчений фахівець брав найактивнішу участь, без огляду на партійний світогляд та особисті амбіції. Для нього доля України була понад усе. Він був будівничим державності, а не її руйнівником. Свій широкий погляд на це він сформував ще в Одесі, полемізуючи з представниками різних партій щодо місця “Просвіти” в українському русі. Свою точку зору він висловив у 1907 р. у київській газеті “Рада”: “Кому не подобається, що Одеська “Просвіта” стоїть поза політичною діяльністю, тому завважу, що се не політичне, а культурно-просвітне товариство, а культура й наука потрібні всім людям так само, як хліб насущний, до яких би політичних партій ті люди не належали. Культура й наука повинні єднати всіх людей, вказувати їм загальні мети і стояти над політикою всяких партій, гуртів, і т. д. До якого лиха доводить брак культури й науки, без яких не може бути ні національної самоповаги, ні національного самопізнання сьому найкращі свідки теперішні часи з їх лихоліттям” [27]. Досить актуально звучать ці слова і сьогодні.

Із 1921 р. Сергій Шелухін живе за кордоном, спочатку у Відні, а потім у Празі. Там стає професором, деканом факультету права

і суспільних наук, викладав теорію та кримінальне право, політичну історію України в Українському вільному університеті та Українському вільному педагогічному інституті ім. М. Драгоманова протягом 1921-1938 рр. Був членом численних наукових товариств. В архіві є посвідчення про сплату С. Шелухіним членських внесків у музей Визвольної боротьби України за 1930 р.

С. Шелухін в еміграції стає автором численних праць з історії України, в яких аналізує визвольну боротьбу та боротьбу за державність, звинувачує в трагічному фіналі боротьби українську інтелігенцію: “Для оборони українського державотворчого руху, надання йому історичності, правдивості, конструктивної традиційності, якісної ідейності та придбання симпатій широкого світу потрібні великі зусилля нації. А передусім праця, озброєна науковими знаннями інтелігенції”. І далі у своїй останній роботі 1936 р.: “Було фатальним блудом, що українська інтелігенція з 1917 р. у своїй опануючій масі відкинула історичні права народу й традиції. Проголосила себе монопольним носієм істини, розумності, знання. Джерелом прав та свобод і творцем всього для народу..., а Українську Народну Республіку зробила коритом для себе й своїх прибічників” [28].

25 грудня 1938 р. перестало битися серце правознавця й історика, громадського й політичного діяча, одного з перших Генеральних суддів та Генеральних прокурорів України, палкого поборника Української державності. Поховано С. Шелухіна у Празі.

Література:

1. *Центральний державний архів* вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВУ). — Ф. 3695. — Оп. 1. — Спр. 48. — Арк. 121.
2. Див.: *Шелухін С.* Державна мова на Україні // *Нова рада.* — 1918 р, 8 вересня.; *Його ж.* Україна — назва нашої землі з найдавніших часів. — Прага, 1936. — С. 117 та ін.
3. Див.: *Копиленко О. Л., Копиленко М. Л.* Держава і право України 1917-1920. — К.: Либідь, 1977. — 208 с.; *Демчук Е.* Сергій Шелухін — Генеральний прокурор України // *Вісник прокуратури.* — 2001. — № 3. — С. 86-90; *Мисечко А. І.* З історії родини Шелухіних // *Записки історичного факультету.* — Вип. 5. — Одеса, 1997. — С. 89-93.
4. *Черненко С.* Повернення із забуття // *Історичний календар на 1997 р.* — К., 1996. — С. 216.
5. *Центральний державний історичний архів України* (далі ЦДІАУ). — Ф. 871. — Оп. 1. — Спр. 97. — Арк. 1.

6. ЦДДАУ. — Ф. 871. — Оп. 1. — Спр. 90. — Арк. 1.
7. Там же. — Спр. 88. — Арк. 1.
8. Там же. — Спр. 90. — Арк. 1.
9. Демчук Е. Сергій Шелухін — Генеральний прокурор України // Вісник прокуратури. — 2001 р. — № 3. — С. 87.
10. ЦДАВОВУ. — Ф. 3695. — Оп. 1. — Спр. 172. — Арк. 61-64.
11. Там же. — Арк. 66.
12. Там же. — Арк. 190.
13. Демчук Е. Названа праця — С. 98.
14. Пятнадцатилетие историко-филологического общества при Императорском Новороссийском Университете. — Одесса, 1905. — С. 53.
15. Шелухін С. Україна — назва нашої землі з найдавніших часів. — Прага, 1936. — С. 30.
16. ЦДАВОВУ. — Ф. 3695. — Оп. 1. — Спр. 48. — Арк. 121.
17. Шелухін С. Немецкая колонизация на Юге России // Издание А. О. Южно-русского общества Печатного дела. — Одесса, 1915. — С. 48.
18. Демчук Е. Названа праця — С. 89.
19. Рада. — 1907. — № 56. — С. 4.
20. Державний архів Одеської області (ДАОО). — Ф. 45. — Оп. 5. — Спр. 14881. — Арк. 1.
21. ДАОО. — Ф. 45. — Оп. 5. — Спр. 14881. — Арк. 1.
22. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 1. — К.: Наукова думка, 1996. — С. 239.
23. ЦДАВОВУ. — Ф. 3695. — Оп. 1. — Спр. 172. — Арк. 60-70.
24. Там же. — Арк. 71.
25. Демчук Е. — Названа праця. — С. 89.
26. Шелухін С. Державна мова на Україні // Нова рада. — 1918. — 8 вересня.
27. Рада. — 1907. — № 56. — С. 4.
28. Шелухін С. Україна — назва нашої землі з найдавніших часів. — Прага, 1936. — С. 11

С. В. Зборець

УПЛСР (БОРЬБИСТІВ) — ЛІКВІДАЦІЯ ЧИ ПОЛІТИЧНЕ ЗЛИТТЯ З КП(Б)У В 1920 РОЦІ: СУЧАСНА ІСТОРІОГРАФІЯ

Останніми роками, в умовах принципово нових можливостей розвитку історичних досліджень, зосередження суспільної уваги на найважливіших віхах 80-річної давності, активізувалася дискусія навколо діяльності та ліквідації в 1920-х роках прокомуністичних